

De huwelijksnacht van Tobias en Sara

Jan Steen (Leiden 1626–1679 Leiden)

Museum Bredius
Den Haag

Ca. 1660-65. Olieverf op doek, 81 x 123 cm
Herkomst: Museum Bredius / Collectie Goudstikker

Achter weinig aankopen gaat zo'n gecompliceerd verhaal schuil als dat van Jan Steens *Huwelijksnacht van Tobias en Sara* in Museum Bredius. Mede dankzij de Vereniging Rembrandt en haar BankGiro Loterij Aankoopfonds kon dit werk behouden blijven voor het Nederlands openbaar kunstbezit. Twee kunsthistorici belichten deze ongewone aanwinst. Albert Blankert vertelt vanuit zijn persoonlijke betrokkenheid over de lotgevallen van het schilderij en de verwickelingen rondom de verwerving, en Quentin Buvelot schetst een portret van Abraham Bredius, de naamgever van het museum aan de Lange Vijverberg.

Avonturen met een kapitale Jan Steen

In 1976 aanvaardde ik de opdracht een wetenschappelijke catalogus samen te stellen van de schilderijen in Museum Bredius. Ik vond het een eer en een genoegen. Sinds de opening in 1922 is dat museum nooit een grote publiekstrekker geworden, maar wel is het vanouds geliefd bij kunstkenner en -liefhebbers. De spectaculaire meesterwerken die de gefortuneerde kunstgeleerde Abraham Bredius bezat, waaronder zeven Rembrandts, liet hij na aan het Mauritshuis en andere gevestigde musea. Op grond van zijn testament bleef zijn 'huiscollectie', waar nooit iets aan veranderd zou worden, in zijn woonhuis en dat werd het naar hemzelf vernoemde Museum Bredius. Ook daar zijn topstukken bij, maar het is vooral de studiecollectie van een kunstgeleerde. Die bevat nogal wat schilderijen die je excentriek kunt noemen. Een voorbeeld is het forse schilderij van Jan Steen van een engel die, staande bij een pedestaal met daarop een rokend vuur, in gevecht lijkt met een groot reptiel. Hoogst ongewoon voor die schilder van vrolijke gezelschappen.

Bij mijn werk aan de catalogus bleek dat menig studiosus zich over dit schilderij het hoofd had gebroken. In de jaren 1920-'60 verschenen er tal van artikelen over door bekende Nederlandse geleerden, onder wie de latere kardinaal Alfrink. Sommigen meenden dat Steen 'De aartsengel Michaël met de gedode draak' had afgebeeld. Anderen beschouwden het als 'De profeet Daniël laat de draak uiteenbarsten'. Bij deze discussies zag men over het hoofd dat dr. Cornelis Hofstede de Groot, Bredius' grote concurrent als kunstgeleerde, al in 1928 in een Amerikaans kunsttijdschrift de link had gelegd met een ander schilderij van Jan Steen, toen bij kunsthandelaar Goudstikker, waarop een jong stel bij een bed neerknielt. Hofstede de Groot kwam op het idee dat als je de twee Steens als één geheel denkt, ze samen hetzelfde ongewone tafereel laten zien als een schilderij van Steens Utrechtse leermeester Nicolaes Knüpfer. Daarop is een episode uit het sprookjesachtige apocriefe bijbelboek Tobias afgebeeld. Als Tobias trouwt met Sara, is de boze demon Asmodeus jaloers. Zeven eerdere echtgenoten van Sara zijn door Asmodeus al in de huwelijksnacht gedood. Tobias' beschermengel Rafaël maakt nu Asmodeus onschadelijk met de rook van een offervuur met daarop de ingewanden van een tovervis. Het bruidspaar knielt neer bij hun huwelijksbed om God te danken. Dit idee van Hofstede de Groot werd vergeten tot in 1965 de Londense kunsthandelaar Clifford Duits en Pieter van

**De aartsengel
Rafaël knevelt
Asmodeus**
(oude toestand)
Jan Steen
Olieverf op doek,
66 x 55,5 cm

Het gebed
(oude toestand,
vóór de restauratie
van ca. 1960)
Jan Steen
Olieverf op doek,
82,2 x 68,3 cm
Foto uit 1928, op
het RKD, Den Haag

De huwelijksnacht
van Tobias en Sara
Nicolaes Knüpfer
1654. Olieverf op
koper, 29 x 24,5 cm
CENTRAAL MUSEUM,
UTRECHT

Thiel, directeur schilderijen van het Rijksmuseum, demonstreerden dat de twee stukken inderdaad samen één geheel vormen door foto's aaneen te passen. Weggeschilderde details die rond 1960 bij een restauratie tevoorschijn waren gekomen, maakten dat extra duidelijk. Over het onderwerp kon nu geen twijfel meer bestaan. Wel veronderstelde Van Thiel dat tussen beide schilderijdelen een strook verloren was gegaan.

De publicatie van mijn catalogus in 1978 werd vergezeld door een tentoonstelling van alle schilderijen van het museum, plus enkele extra bruiklenen, waaronder ook de Steen met het bruidspaar bij het bed. Dat schilderij was na de oorlog terechtgekomen bij de Dienst voor 's-Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen, de voorloper van het ICN. In één lijst tegen elkaar aan opgehangen bleken de twee stukken exact aan elkaar te passen, zonder verloren strook. Wel bleek toen dat rechtsboven een rechthoekig stuk doek verloren was gegaan.

Wegens bezuiniging werd Museum Bredius in 1985 gesloten. Een aantal kunstliefhebbers richtte toen de Stichting Bredius Genootschap op met het doel het weer open te krijgen. Dat lukte eind 1990. Om het heropende museum extra luister te geven, stelde ik in 1991 voor om aan het Rijk te vragen het schilderij van het bruidspaar bij het bed blijvend in bruikleen aan Museum Bredius te geven en toe te staan dat het met het schilderij

van de engel Rafaël weer tot één geheel zou worden samengevoegd. Dit voorstel ondervond veel steun. Administratief had het nogal wat voeten in de aarde, maar het lukte. De restauratoren Wietse van Noort en Jan Venema van het Gemeentemuseum in Den Haag hebben er jarenlang aan gewerkt en zich voortreffelijk van hun taak gekwet. Tenslotte werden in 1996 de twee losse brokken samen één meesterwerk en het pronkstuk van het museum. De Steen-specialist Lyckle de Vries schreef al in 1977 dat het schilderij: 'vóór zijn verminking een van Steens belangrijkste werken is geweest'. Dat was het nu opnieuw geworden. De verloren rechthoek bestond uit een reconstrueerbaar stukje engelvleugel en verder vrijwel zeker alleen uit grijze rook, zodat het verantwoord kon worden gereconstrueerd.

In 2006 besloot staatssecretaris Medy van der Laan het advies van de restitutiecommissie te volgen, en alle 202 onder ICN ressorterende schilderijen die vóór de oorlog deel hadden uitgemaakt van de handelsvoorraad van kunsthandel Goudstikker, in eigendom over te dragen aan diens Amerikaanse achterschoondochter mevrouw Marei von Saher. Zij ontving een lange lijst waarop ook Jan Steens *Gebed van Tobias en Sara* genoemd werd. Men zag over het hoofd dat dat schilderij intussen één geheel vormde met de aartsengel Rafaël in Museum Bredius, die onmogelijk onder enige restitutie kon vallen. Verzuimd was om een aparte regeling voor het behoud van het complete schilderij te bedingen. Wel kregen de vrienden van het museum te horen dat dat 'natuurlijk' alsnog in orde zou komen. Het was dus een ijskoude douche toen eind oktober 2008 als voldongen feit bekend werd gemaakt dat het deel met de engel Rafaël aan mevrouw Von Saher verkocht zou worden en dat zij aldus het complete meesterwerk in handen zou krijgen om het naar de VS te exporteren. Hadden daarvoor al die mensen zich zo ingespannen om het voor een Nederlands museum weer in de oude staat te brengen? In kleine kring tegen het onzalige plan tekeergaan hielp niet, zodat ik flink overstuur raakte. Ik was mij als het ware de moeder van het schilderij gaan voelen wier kind men nu wilde ontvoeren. Of moest het dan maar opnieuw in tweeën worden gehakt?

Bloggen en twitteren heb ik niet onder de knie, dus ik probeerde het toen maar met een vlammend betoog op de Opiniepagina van NRC-Handelsblad. Toen bleek gelukkig dat ik niet alleen stond. Prominente collega's toonden zich zo ontdaan over het verkoopplan dat zij

De twee schilderijen samen op de tentoonstelling in 1978. Op het linker schilderij werden rond 1960 – na verwijdering van overschilderingen – de vleugelpunten en de zwaardschede zichtbaar die overduidelijk bij de engel Rafaël bleken te horen.

graag hun nek uitstaken en er tegen wilden mee-ijveren. Ik noem slechts Frits Duparc, Henk van Os en Wim Pijbes. Evenzeer prominente juristen, allen leden van de Vereniging Kunst Cultuur Recht, sloten zich bij hen aan. Anderen spanden zich in achter de schermen, bestuursleden van de Vereniging Rembrandt wellicht het meest effectief. Onze nieuw opgerichte Stichting tot Bescherming en Behoud van het Nederlands Openbaar Kunstbezit vervoegde zich bij de Haagse rechtbank die ingevolge Bredius' testament het afstoten van een voorwerp uit diens nalatenschap diende goed te keuren. Ook de huidige familie Bredius liet daar van zich horen. Op 5 februari 2010 besliste de rechtbank dat de bepalingen in Bredius' testament moesten prevaleren en dat het complete schilderij dus in Museum Bredius moest blijven.

Wel moest nu alsnog een financiële regeling worden getroffen met mevrouw Von Saher, die immers eigenaar geworden was van het deel met het *Gebed van Tobias en Sara*. Begin augustus 2011 bereikte men met haar een overeenkomst, mede dankzij een belangrijke bijdrage van de Vereniging Rembrandt. De andere grote contribuanten waren de Gemeente Den Haag en de Mondriaan Stichting.

Albert Blankert
Kunsthistoricus, Den Haag

Abraham Bredius (1855-1946)

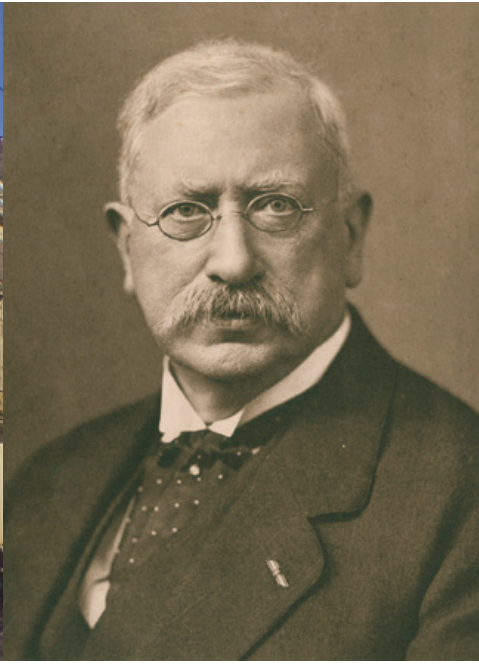
Een eigenzinnige verzamelaar

De recente aankoop van Museum Bredius kan met recht uniek genoemd worden. Niet alleen de aankoop is bijzonder, maar ook de verzamelaar naar wie het museum genoemd is, Abraham Bredius. Deze oud-directeur van het Mauritshuis was een groot kenner van de oude Nederlandse schilderkunst en legde een belangrijke privécollectie aan. Nog altijd staat hij bekend als weldoener van het openbaar kunstbezit.

De benoeming van Bredius in 1889 tot directeur van het Mauritshuis luidde een nieuw tijdvak in voor het museum. Onder zijn leiding werd het een internationale ontmoetingsplaats voor verzamelaars en kunstexperts, die vanuit heel Europa naar Den Haag kwamen voor informatie en advies. Het was ook aan Bredius' vele connecties in binnen- en buitenland te danken dat hij de museumcollectie aanzienlijk kon uitbreiden. Tijdens zijn directoraat werden er regelmatig interessante stukken aan de verzameling toegevoegd. In 1894 kocht Bredius bijvoorbeeld een als Antonello da Messina aangeprezen

Museum Bredius

Abraham Bredius, ca. 1910

mansportret dat hij overtuigend toeschreef aan Hans Memling. Deskundigen waren het erover eens dat hij het ver onder de werkelijke waarde had kunnen kopen. Deze Memling was het eerste schilderij dat voor het museum werd verworven met financiële steun van de in 1883 opgerichte Vereniging Rembrandt.

De aankoop van Bredius rond de aankoop van schilderijen wordt treffend geïllustreerd door de verwervingsgeschiedenis van *Saul en David*, door de kenner zelf aan Rembrandt toegeschreven. Dit schilderij werd in 1898 getoond op een grote Rembrandt-tentoonstelling in Amsterdam, waar het een diepe indruk op veel kunstkenner maakte. Pogingen om het te verwerven voor het Nederlandse openbaar kunstbezit strandden echter op de hoge prijs. De vraagprijs van de kunsthandelaar Durand-Ruel was namelijk 200.000 Franse francs (omgerekend 45.000 euro), destijds een enorm bedrag. Tijdens een bestuursvergadering van de Vereniging Rembrandt over de aankoop raakte de kwestie in een impasse, waarop Bredius het woord nam en verklaarde dat hij 't stuk zelf zou kopen, zijn equipage afschaffen, zijn hierdoor bespaarde jaarlijkse uitgaven kapitaliseeren, en 't stuk aan het Rijk in bruikleen zou afstaan'. Dit aanbod haalde de voorpagina's van de kranten en maakte veel indruk. In de familie Bredius werd er hartelijk om gelachen, want Bredius wilde zijn vierspan al langer van de hand doen. Overigens hoefde hij niet te voet te gaan, want zondig maakte hij gebruik van een huurkoets van de Gemeente Den Haag.

De eigenzinnige Bredius combineerde werklust en flair met oordeelkundigheid en smaak. Omdat hij zelf zeer bemiddeld was, kon hij ook een grote privéverzameling aanleggen. De 25 schilderijen die hij in bruikleen aan het Mauritshuis had gegeven, werden na zijn

overlijden in 1946 aan het museum gelegateerd. Tot dit vorstelijke legaat behoorden onder andere topstukken als Rembrandts *Andromeda*, *Homerus* en *Twee Moren* alsmede de hierboven genoemde *Saul en David* (op dit moment in restauratie), een fraai landschap van Salomon van Ruysdael, een schitterend stilleven van Chardin én drie werken van Jan Steen. De overige schilderijen en tekeningen en de kunstnijverheid liet hij na aan de Gemeente Den Haag. Deze collectie is nu ondergebracht in het door de Stichting Bredius

Genootschap beheerde Museum Bredius, gehuisvest schuin tegenover het Mauritshuis. Mede op grond van zijn gulle gaven aan Nederlandse musea werd Bredius benoemd tot erelid van de Vereniging Rembrandt.

Het was voor Bredius een sport om werken te kopen van zeldzame kunstenaars of unica in het oeuvre van bekende schilders. Ook werken met een ongebruikelijk onderwerp of een bijzondere signatuur konden op zijn belangstelling rekenen. Het typeert Bredius dat hij ook fragmenten van schilderijen kocht, vaak voor een habbekrats. Wie oude foto's bekijkt van de in 1907 door Bredius verworven scène met de aartsengel Rafaël, ziet direct dat het uit een groter doek afkomstig was. De bekende Haagse kunsthistoricus Albert Blankert heeft dat uitgebreid uiteengezet in catalogi van het museum (zie hierover zijn bijdrage op pp. 34-37).

Het is een uiterst bevredigend resultaat dat de linkerhelft van het schilderij door een schikking tussen de Gemeente Den Haag en de erven Goudstikker kon worden aangekocht. Deze unieke situatie is veelzeggend over de moeilijke beslissingen die gemaakt moeten worden bij kunstwerken met een 'oorlogsherkomst'. In deze optiek is de Steen door zijn verwervingsgeschiedenis alleen al vanuit historisch oogpunt van groot belang voor de 'Collectie Nederland', naast het evidente kunsthistorische belang. Door het schilderij te behouden voor Museum Bredius is recht gedaan aan Bredius' genereuze legaat. Dankzij steun van diverse fondsen is belangrijk kunstbezit behouden gebleven voor Nederland, een van de doelstellingen van de Vereniging Rembrandt♦

Quentin Buvelot
Hoofdconservator Mauritshuis